

XVI. YÜZYIL TÜRKÇE SEYAHATNAMESLERİNDE ACÂİB

The *Ajâib* in the Sixteenth Century Turkish Travelogue Texts

Doç. Dr. Sadık YAZAR*

ÖZ

Bulunduğu metin türlerine göre doğaüstü veya doğada var olan bir nesne, kişi, tutum veya olaya karşı şaşkınlık ve garipseme duygularını ifade etmek için kullanılan acâibin yoğun olarak yer aldığı yazın türlerinden biri de seyahatnamelerdir. Bu makalede; sağlam bir temeli bulunmayan ve Ortaçağ döneminde kaleme alınan doğa tarihine yönelik Arapça ansiklopedik eserlerin bilimsel ciddiyetten uzak olduğunu ima eden “ajâib literature” tezi yerine Shrinx von Hees’in acâib içeren farklı türdeki metinlerin bulunduğu ve türlerin farklılığına göre acâibin de farklılaşıp çeşitlendiği tezi benimsenerek XVI. yüzyıl Türkçe seyahatname türündeki metinlerde yer alan acâib ele alınmıştır. Bu bağlamda öncelikle “ajâib literature” tezi ve buna karşı geliştirilen tez üzerinde kısaca durulduktan sonra acâibin ne olduğu hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra makalenin omurgasını oluşturan XVI. yüzyıl Türkçe seyahatname metinleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ortaçağ dönemi Arap coğrafyacı ve seyahatçıların gözlem ve derlemelerinden XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasına aktarılan acâib ve Osmanlı seyyah ve coğrafyacılarının bizzat kendi gözlem ve derlemelerine dayanan acâib başlıklarına bağlı kalınarak, coğrafya, sergüzeştname ve esaretname gibi türlerle kesişen XVI. yüzyıl Türkçe seyahatname metinlerindeki acâibin ne olduğu ve ne şekilde bu metinlerde yer aldığı hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Acâib, Acâib literatürü, XVI. Yüzyıl Türkçe Seyahatnâmeler

ABSTRACT

Ajâib is a term used to express the feelings of astonishment that were arose from natural and/or supernatural objects, people, attitudes, and events. One of the literary genres that the ajâib frequently found itself a place is the travelogue. This article discusses the ajâib in the Turkish travelogue texts that were penned in the sixteenth century. It refutes the “ajâib literature” thesis that tends to imply the existence of a specific genre in Arabic literature. Instead, it argues that, along with a similar line to Shrinx von Hees, there are different literary genres contained ajâib and according to these genres ajâib may also differentiate and diversify. To demonstrate this point, this article firstly summarizes the discussion around the “ajâib literature” thesis. Then, it attempts to give a definition of the ajâib and shows how it was used in the sixteenth century Turkish travelogue texts. To exemplify the diversity of the texts and the usage of the ajâib this article also provides some extracts from the Turkish travelogue texts that intersected with different literary genres such as geography, commemorative texts (sergüzeştname), and bondage literature (esaretnâme). It is argued that such extracts will be particularly useful as original accounts and observations of the Arab geographers and travelers in the Middle Ages and how they were translated and transferred to the sixteenth century Ottoman mentality.

Key Words

Ajâib, Ajâib literature, XVI. century Turkish travelogue literature.

Giriş

XIX. yüzyılın sonlarından itibaren bazı Batılı araştırmacılar, Ortaçağ Arap yazınında “ajâib literature” diye adlandırdıkları özel bir türün var olduğunu ileri sürdüler. Bu türe dâhil ettikleri metinlerin listelerini hazırlayan bu araştırmacılar, türde yer alan

metinlerin tipik özelliği olarak daha ziyade halk kültürüne dayanan bir takım eğlenceli hikâye ve efsaneleri barındırmasını ileri sürerek bu metinlerin bilimsellikten yoksun olduğunu ima ettiler¹ (Hees, 2005). Yakın zamanda yazdığı makale ile bu teze güçlü ve yıkıcı bir tezle karşılık veren

* İstanbul Medeniyet Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Üyesi, İstanbul/ Türkiye, zyazar@gmail.com.

Shrinx von Hees; özetle, acâib kavramının kullanımındaki ciddi tutarsızlıklar, iddia veya ima edilen “acâib literatürü”nün tutarlı bir tanımının olmaması gibi özellikleri dikkate alarak “acâib literatürü” diye özel bir türün var olmadığını güçlü bir şekilde iddia eder (Hees, 2005). Yazar, bu kavramın ortaya konulmasında, Ortaçağ döneminde kaleme alınan doğa tarihine yönelik Arapça ansiklopedik eserlerin bilimsel ciddiyetten uzak olduğunu ileri sürerek onları değersizleştirmek gibi ideolojik bir bakış açısının da gizli olduğunu ileri sürer. “Acâib literatürü”nün varlığını kesin bir dille reddeden von Hees, bu teze karşılık olarak acâib ve garâibi içeren farklı türdeki metinlerin bulunduğunu ve bu acâib ve garâibin, yer aldıkları metinlerin türlerine göre farklı şekillerde algılandığını birkaç örneklemeye söz konusu eder. Acâib ve garâibin türlere göre farklı anlamlar kazandığı tezi, Ali Emre Özyıldırım’ın XVI. yüzyıl klâsik Türk edebiyatının en önemli edebiyat eleştirmenlerinden sayılan Latîfî ve Âşık Çelebi tezkirelerinden hareketle “acîb” ü “garîb” kelimeleri üzerinde yaptığı incelemesiyle de desteklenmiştir (Özyıldırım, 2011). Özyıldırım, bu kelimelerin gerçek anlamlarıyla ilişkili; ancak diğer türdeki metinlerden farklı olarak belagat sahasına özgü anlamlar barındıran iki terim olduğunu ortaya koymuştur.

Bu makalede, türlere göre farklı anlamlar kazandığı tezinden hareketle acâibin XVI. yüzyıl Türkçe seyahatname metinlerindeki kullanımı ve algılanışı ele alınmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda, öncelikle acâibin tanımını üzerinde durulup makalede bahis konusu edilen seyahatname metinlerinin nasıl belirlendiği noktasında

kısaca bilgi verilecektir. Makalenin ilerleyen bölümlerinde belirlenecek sınıflandırmaya göre bu seyahatname metinlerindeki acâib ü garâib değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Acâib (عجائب); “şaşıрма, afallama” anlamına gelen mastar durumunda ki *aceb* (عجب) kelimesinin “şaşırtıcı, ilginç, tuhaf, harika, mucize, görülmemiş duyulmamış şey” anlamlarına gelen *acib/e* (عجيب / عجيبة) kelimesinin çoğuludur. *Garâib* (غرائب) kelimesi de benzer şekilde “yabancı olmak, garip/acayip/tuhaf olmak, zor anlaşılacak” anlamlarındaki *garâbet* (غرابة) mastarının “garip, tuhaf ve acayip şey” anlamlarındaki *garîbe* (غريبة) kelimesinin çoğuludur (Mütercim Âsım, 1305/1888: I/198, 218; Mutçalı, 1995: 550, 621). Aralarında ince anlam farklılıkları bulunmasına karşın müşterek İslamî kültür sahasındaki metinlerde *acib-garîb* ama daha çok da *acâib-garâib* şeklinde sıklıkla birlikte kullanılan bu kelimeler; bir nesne, kişi, tutum veya olaya karşı şaşkınlık ve garipseme duygularını ifade etmek için kullanılırlar. “Acâib literatü”nün varlığını iddia eden Batılı araştırmacıların, bu literatür bağlamında *acâib* kelimesini modern insanın zihninde, gerçekte ilgisi olmayıp fantastik olan doğaüstü olaylara gönderme yapan *wondrous* veya *marvellous* kelimesiyle karşılamalarının doğru olmadığını söyleyen von Hees, Ortaçağ Arap tarihçi ve coğrafyacılarının *acâib* kelimesini, genellikle gerçeklikte olan objelere karşı şaşırma duygusunu ifade etmek için kullandıklarını belirtir (Hees, 2005: 104.) Bununla birlikte von Hees’in de dikkat çektiği üzere, tarih, coğrafya ve ansiklopedi gibi bilimsel metin türlerinde de bugün fantastik olarak

değerlendirilebilecek küçük bir grup acâib bulunurken *Binbir Gece Masalları* gibi kurgusal ve eğlendirici metin türlerinde bunların istisna olmaktan çıkıp metnin bütününe yayıldıkları hatta bizzat metnin yapısını oluşturdukları görülür.²

Yukarıda da ifade edildiği üzere, iddia edildiği gibi bilimsellikten uzak birtakım doğaüstü masalsı tuhafıkları barındıran bir eserler topluluğunun oluşturduğu bir türün varlığını kabul etmek güçtür; ancak acâibin yoğunlukta olduğu bazı yazın türlerinden de bahsetmek mümkündür. Bu türlerden ikisini, IX. yüzyıldan itibaren Arap yazınında görülmeye başlanan doğa tarihinin yoğunlukta olduğu ansiklopedik eserler ile seyahatnameler oluşturmaktadır. Başlangıçta müşterek İslamî kültürün *lingua francası* olan Arapça ile üretilen bu iki türdeki eserler sonraki asırlarda, çeviri veya derleme biçiminde bu ortak kültürün diğer iki dili olan Farsça ve Türkçeye de aktarıldı. XIII. yüzyılın sonundan itibaren ilk verimleri ortaya çıkan Batı Türkçesinin ilk ürünleri arasında bahsi geçen Arapça ansiklopedik eserlerin çevirileri de yer aldı.³ İlerleyen yüzyıllarda bu metinlerin çevirileri yapılmaya devam edileceği gibi aynı türdeki tasnif ve telif çalışmaları da ortaya çıkacaktır. Bu bilimsel metinlere oranla, XIII. yüzyılın sonlarına doğru bugün dünya klâsikleri arasında yer alan örnekleri de dahil zengin bir literatür oluşturan ve coğrafya bilimiyle yakın ilişki içinde olan Arapça seyahatname külliyyatının klâsik Türk edebiyatı döneminde pek fazla rağbet gördüğü söylenemez. Nitekim gerek çeviri gerekse de telif türündeki ilk Türkçe seyahatname veya dolaylı olarak seyahatname türüne dâhil edi-

lebilecek eserler için XVI. yüzyılı, bu türün en önemli Türkçe örneği için de Evliya Çelebi'yi, dolayısıyla XVII. yüzyılı beklemek gerekecektir.

Ortaçağ İslam dünyasında seyahat konusu hakkında bir inceleme kaleme alan Houari Touati, Eski Yunanlara benzer şekilde Ortaçağ Arapça seyahatnamelerde de acâibin hem içerik hem de bir anlatım üslubu olarak çok önemli bir rol oynadığını kaydederken ortaçağ Müslüman okurların, “acâibleri derlemeyi başaramamış bir seyahatnamenin kesinlikle hedefine ulaşamadığını” düşündüklerini aktarır (Touati, 2004: 215) acâib-seyahatname ilişkisinin ne derece önemli olduğunu göstermektedir.

Osmanlı dönemindeki seyahatname türü hakkında bilgi veren Menderes Coşkun'un da ifade ettiği üzere, Osmanlı toplumunda insanlar savaş, memuriyet, iş bulma, sürgün, eğitim, irşat, hac, elçilik ve hassaten seyahat etmek gibi diğer birçok toplumda da görülebilen farklı sebeplerden ötürü seyahat ederlerdi (Coşkun, 2006: 327). Bu gayelerle yolculuklara çıkan kimi seyyahlar, gidip görme ve gezme fırsatı buldukları yerlerin coğrafyasından buralarda yaşayan toplumların yaşam biçimleri ve kültürlerine kadar, kendilerince farklı, ilginç ve kayda değer buldukları veya muhtemel okuyucu kitleleri tarafından bu özelliklerde olduğu düşünülen taraflarını kayda almışlardır (Asiltürk, 2009: 913). Ancak özellikle klâsik Türk edebiyatındaki örnekleri dikkate alındığında, eldeki tüm seyahatname metnlerinin bu gaye doğrultusunda bilinçli bir şekilde kaleme alındıklarını söylemek zordur. Bundan dolayıdır ki farklı sebeplerle ve farklı üsluplarla kaleme alınan ve farklı türler dâhilinde değerlendirile-

bilecek bazı eserler de dolaylı olarak seyahatname metinleri arasından değerlendirilmektedir. Bu bağlamda hatıra, günlük, biyografi ve otobiyografi gibi edebî türlerle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgisi bulunan kimi eserleri de klâsik Türk edebiyatındaki seyahatname türü içinde değerlendirmek mümkündür. XVI. yüzyıldaki Türkçe seyahatnameleri de bu çerçevede değerlendirmek gerekir.

Bu yüzyılda kaleme alınan seyahatname türü metinlerdeki acâib, farklı şekillerde tasnif edilip incelemelere tabi tutulabilir. Bu makalede ise, Ortaçağ dönemi Arap coğrafyacı ve seyyahların gözlem ve derlemelerinden XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasına aktarılan acâib ve Osmanlı seyyah ve coğrafyacılarının bizzat kendi gözlem ve derlemelerine dayanan acâib şeklinde iki başlık altında değerlendirilmiştir.

Osmanlı Dünyasına Aktarılan Acâib

Ortaçağ dönemi Arap coğrafyacı ve seyyahların gözlem ve derlemelerine dayanan acâibin XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasına taşındığı en önemli eser, Endülüslü seyyah Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî'nin (ö. 1169) Arapça kaleme aldığı *Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb* adlı eseridir. Von Hees'in de ifade ettiği üzere, "acâib literatü"nün varlığını savunan farklı şarkiyatçılar bu literatüre giren bazı eserler listelemişlerdir; ancak hepsinde ortak olan eserler arasında X. yüzyılda kaleme aldığı düşünülen *Acâibü'l-Hind* ve Kazvî'nin *Acâibü'l-Mahlûkat*ıyla birlikte Gırnâtî'nin bu eseri de yer almıştır (Hees, 2005: 102). Bizzat Gırnâtî'nin kendi ifadesine göre bu eserin yazılma sebebi, seyahatleri boyunca karşılaştığı garip

ve acayip durum ve olayları bir araya getirmektir. Bu amaçla gezip gördüğü kara ve denizlerdeki acâib ile güvenilir kaynaklardan derlediğini söylediği bazı hikâyeleri derleyip kaleme alan Gırnâtî'nin eseri bu itibarla Ortaçağ dönemi Arapça seyahatname türü içerisinde yer alır. Gırnâtî, eşyadaki acâibin Allah'ın varlığı ve birliğine delil olduğunu söylerken acâ'ibü'l-mahlûkât türü doğa tarihlerindeki aslı amaca uygun olarak hareket eder. Daha ziyade eserdeki sözlü rivayetlere odaklanan bazı Batılı araştırmacılar, bilimsel bir metinle karşı karşıyaymış gibi, Gırnâtî'nin birtakım kıymetsiz ve ilginç bilgileri bir araya getirdiğini, dolayısıyla eserin fazla bir kıymeti haiz olmadığını ileri sürmüştür.⁴ Bu yorumlar yapılırken, metnin kendisini bir bilimsel eser olarak sunmadığı ve yazarın eser boyunca bahsettiği konularla ilgili gerek yazılı kaynaklarda rastladığı gerekse de halk arasında yaygın olan sözlü kültür öğelerini acâib şemsiyesi altında bir araya getirmek gibi bir gayesinin olduğu göz ardı edilmiştir. Hal böyle olunca eserde yer alan çok sayıdaki sözlü kültür öğesi durumundaki rivayetler ile bazı hikâyeler bilimsellik terazisinden geçirilmeye çalışılmıştır. Halbuki her ne kadar eserinin girişinde okuyucusuna, derlediği acâib ve rivâyetlere önyargıyla bakarak bunların yalan olduğunu düşünmemesi gerektiğini ifade etse de Gırnâtî, bizzat kendi gözlemlerinde değil de yazılı ve sözlü kaynaklardan derlediği acâibin sonunda genellikle "Allah en iyisini bilir" gibi bir ifade kullanır. Bu ifadeyle derlediği bu rivayet ve hikâyelerin gerçek olmayabileceğine de işaret eden yazar, böylece von Hees'in Ortaçağ ansiklopedi yazarlarının gerçek olmayan daha ziya-

de sözlü kültürün bir parçası olan şeyin farkında olduklarına dair tezini de güçlendirmiş olmaktadır (Hees, 2005: 111).

Bir mukaddime ve dört bölümden oluşan *Tuhfetü'l-Elbâb*'da derlenen acâib bir tasnife tabi tutulmuştur. İlk bölümde, yeryüzündeki insan ve cin taifesi ile ilgili acâibe yer veren yazar yeryüzünde yaşayan kabilelerin fiziki, dinî ve sosyal özellikleri, gelenek-görenekleri ile onların ticarî faaliyetlerine dair acâiblerle bazı ilginç hayvanlar hakkında bilgi verir. Eserin en hacimli kısmını teşkil eden ikinci bölümünde, kimi efsanevî şehirlerin acâyib hikâyeleri ile-tuhaf, şaşırtıcı ve görülmedik yapılar hakkında bilgiler verilmektedir.

Eserin üçüncü bölümünün konusunu; dünyadaki denizler, bu denizlerde bulunan hayvanlar ve adalar ile bu deniz ve adalardan çıkan zift, anber ve petrol gibi ürünler hakkında verilen bilgiler teşkil ederken son bölümünde ise; kabirler ve ölümlerden bahsedilmiştir.

Tam bir acâib ü garâib derlemesi olan bu eser, XVI. yüzyılın ortalarında, Kanuni Sultan Süleyman'ın mak-tul şehzadesi Bâyezîd'in (ö. 1562) emri ile ismi belirsiz bir mütercim tarafından tercüme edilmek suretiyle Osmanlı dünyasına aktarılmıştır (Yazar, 2012). *Tuhfetü'l-Elbâb*'ın, ne sebepten veya hangi özelliğinden dolayı tercüme edilmeye değer olduğu konusunda, tercümenin girişinde bilgiler verilmiştir. Buna göre mütercim; geçmiş zaman kitaplarından, hayret uyandıran, ilgi çeken ve pek fazla duyulmamış hikâyeler barındıran *Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb* adlı bir kitabı inceleyip ara sıra bu kitapta bulunan hikâyeleri Şehzâde Bâyezîd'in huzu-

runda nakl ettiğini, şehzâdenin bu hikâyelere ilgi duyup bahsi geçen kitabın tercüme edilmesini istemesi üzerine haddi değilken eseri Türkçeye tercüme ettiğini söyler (Yazar, 2012: 117). Bu ifadeler *Tuhfetü'l-Elbâb*'ın bir gezi yazısı metni olmasından çok, bir hikâye metni gibi alımlandığını, en azından içerdiği ilginç hikâyeler dola-yısıyla dikkat çektiğini sezdirmektedir. Eserdeki folklorik bazı bilgilerin “hikâye” başlığı altında verilerek bun-ların bilimselliğinin bir tarafa itilip kurgusal alana yaklaştırılması da mü-tercimin kaynak metni alımlamasına iyi bir örnektir. Mütercimin özellikle kaynak metnin ikinci bölümünde yer alan bilgi ve betimleme ağırlıklı bazı bölümleri tercüme etmeden olduğu gibi bırakıp daha ziyade yazılı ve sözlü kaynaklardan hareketle aktarılan bilgilere daha fazla rağbet göstermesi de bu yorumumuzu güçlendirmektedir.

Seyahat acâibinin Türkçeye taşındığı eserlerden biri de *Tarih-i Hind-i Garbî* veya *Hadîs-i Nev* adlı eserdir. Emîr Mehmed Su'ûdî adlı biri tarafından 1580 yılı civarında yazıldığı düşünülen bu eser III. Murad'a takdim edilmiştir. Yazarı tarafından üç bölüme taksim edilmiş olsa da temelde iki ana bölümden oluşan eserin ilk bölümünde; daha ziyade Arap tarihçi ve coğrafyacılarının tarih, coğrafya ve ansiklopedi sahasındaki eserlerinden faydalanılarak, Doğu'nun klâsik coğrafya ve kozmografya bilgisi hakkında nispeten muhtasar bilgiler verir. Yazarın kaynağını belirtmemekle birlikte Batı'dan tercüme ederek oluşturduğunu söylediği ikinci bölümde ise 1491-1552 yılları arasındaki coğrafi keşifler konu edilmektedir (Su'ûdî, 1999: 9). Bu muhtevasıyla eser, bir taraftan Doğu'nun klâsik acâibini di-

ğer taraftan da yeni dünyanın acâibini XVI. yüzyıl Osmanlı okuyucusuna aktarmaktadır.

Eserin ilk bölümünde Türkçeye aktarılan acâib, çoğunlukla yeryüzündeki denizler ve adalardaki bitki, hayvan ve insan topluluklarıyla ilgilidir. Meyvesi insan şeklindeki varlıklardan oluşan Vak Vak ağacı; Sicilya adasındaki altın ve mercan madenleri, yanardağ ve volkanlar; Hint Okyanusundaki balinalar; Zenc adasında şekil olarak insan ancak tavır ve hareketleri havyanlar gibi olan bir topluluk; Zaminî Adası'nda çırılçıplak gezen ve ne dedikleri anlaşılamayan kısa boylu bir topluluk, Nikobar adasında çırılçıplak gezen bir kavim, Seylan adasına yakın birkaç adada yüzleri kapkara, saçları birbirine karışmış boyu çok uzun olan ve insan yiyen yamyamlar, Şangay/Çin Denizi dalgalanıp kabarmaya başladığında denizin dibinden çıkan Habeşlilerin çocukları gibi, kısa boylu, uzun kafalı siyah derili insanlar, Volga Nehri taşıdığı ortaya çıkan ve boyu dokuz metre, burnu 37 santimetre ve her parmağının uzunluğu ise bir karış olan garip yaratık eserin ilk bölümündeki acâib arasında yer alır.

Hadis-i Nev'in ikinci bölümünde yer alan acâibin de ilk bölümde olduğu gibi, yeni yeni keşfedilen adalardaki bitki, hayvan ve insan topluluklarıyla ilgili olduğu görülmektedir. Batılı bir bakış açısıyla yazılan bir metnin Türkçeye aktarılmış biçimi olan bu bölümde; şaşkınlık uyandıran, hayrete düşüren bu bitki, hayvan ve insan toplulukları özelde Osmanlı daha genelde ise İslam coğrafyasındaki insan kadar bu yeni yerlerin kâşifleri olan Batılı insanın da aşına olmadığı ve görüp karşılaştığında hayrete gark olduğu yeni, bundan dolayı da acâib şeyler-

dir. Bu bağlamda; keşfedilen adalarda yaşayan yerlilerin dış görünüşleri ve yaşam biçimleri şaşırma, garipseme, aşağılama gibi farklı duygular eşliğinde betimlenmiştir. İnsan yiyen yamyam toplulukları, adalarda yaşayan insanların çırılçıplak olmaları veya sadece haya yerlerini örtmeleri, bazı yerlilerin homoseksüel olmaları, yerlilerin özellikle de kadınların burun, dudak ve memeleri gibi vücutlarının farklı yerlerine altın ve gümüş halka, çubuk ve benzeri şeyler takmaları gibi yerlilerin daha ziyade dış görünüşlerine dair bilgiler verilmektedir. Bunun yanında; insan kurban etmeleri, her gün gördükleri ilk şeye tapmaları, istedikleri sayıda kadınla evlenip kadınlarını birbirleriyle paylaşmaları, ölülerini altın sandıkta gömmeleri, küçük karınca şeklindeki bir çeşit hayvanı yakalayıp birçok bitki ile karıştırıp vücutlarına sürmeleriyle bir bakıma ilkel epilasyon yapmaları, Peru örneğinde olduğu gibi ölen kralların iki kadını ve üç hizmetçisiyle birlikte gömülmesi şeklindeki garip ölüm merasimleri gibi acîb ü garîb yaşam biçimleri ve geleneklerine de yer verilmiştir.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, *Hadis-i Nev*'in ikinci bölümünde keşfedilen yeni yerlerde görünüşleri, hareketleri veya etkileri bakımından dikkat çeken bitki ve hayvanlar da tanıtılıp tasvir edilmiştir. Acâ'ibü'l-mahlûkât türü bilimsel ansiklopedik eserlerde olduğu gibi bu bitki ve hayvanlarının birçoğunun resimlendirildiği de görülmektedir.⁵ Haiti Adasında Koguyus kuşu, Gümüş Deresi'nde bulunan insan şeklindeki balıklar, Gubagua Adası'nda üst tarafı insan ve saç sakalı, kolları olan bir balık, Paplogan Nehri civarında bulunan Armadillo adlı hayvan gibi birçok hayvanla Ura-

ba ve Darien'deki avakado, nemayis, jobo, guava gibi ağaç ve meyveler bu yeni yerlerin acâibi arasında zikredilip bazıları resimlendirilmiştir. *Hadis-i Nev'*de örnekleri az da olsa, yazarın acâib olarak değerlendirdiği sözlü kültüre de yer verildiği görülmektedir.

Sefaretnâme türünün baskın olduğu seyahatnameler arasında yer alan Ali Ekber'in *Hıtâyname* adlı Farsça eseri de Türkçeye aktarılan eserler arasında yer almaktadır. XVI. yüzyılın başında elçilik görevi ile Çin'e gönderilen Ali Ekber, 1506-1508 yılları arasında orada kalmış ve dönüşünde izlenimlerini kaleme aldığı eserini önce Yavuz Sultân Selîm'e ardından da Kânûnî'ye sunmuştur. Yirmi bir bölümden oluşan eserde Çin'in saltanat sistemi, yerleşim yerleri, iklimi ve coğrafi yapısı, dinleri, gelenekleri, şehirleri, imparatorluk sarayları, hapishaneleri, resmî bayramları, kanunları ve eğitim sistemi, Batı dünyasıyla münasebetleri, İslâmiyet'in Çin'deki durumu, Çinlilerin bozkırlı insanlarla, Tibetlilerle ve Hintlilerle münasebetleri, tapınakları, başşehirlerindeki festivalleri gibi farklı özellikleri hakkında bilgi verilmektedir (Taşağıl, 1998: 404-05). Bahsi geçen bu Farsça eser de daha sonra ismi belirsiz biri tarafından III. Murâd'a sunulmak üzere Türkçeye tercüme edilmiştir.⁶

Hıtâyname yazarının elçilik görevi sırasında, "bunun gibi acâyib ü garâyibi çokdur" (79b), "bunun gibi acâyib ü garâyib kârları bisyârdur" (98a) gibi cümlelerle acâib olarak değerlendirip anlattığı ve tasvir ettiği hususlar kimi bilimsel ansiklopedik eserlerle bazı coğrafi eserlerde görülen doğa olayları ve doğadaki canlılara karşı duyulan şaşırmadan farklıdır. Onda hâsıl olan şaşırma, daha ziyade

ait olduğu kültürel coğrafyadan uzak bir memleket olarak Çinlilerin yönetim biçimi, dinî inançlar ve gelenek-göreneklerine karşılık bazen garipseme, bazen hayranlık bazen de hoş görme gibi duygularla iç içe olan bir şaşırmadır. Bu anlamda; yazar Hıtaylıların bir iki aylık yürüme mesafesinde olan düşmanın varlığından bir günde haberdar olmalarından öte bu kadar uzak mesafeden gelen bu düşmanın hangi taifeden olduğunu da anlayıp ona göre önlem almaları karşısında hayranlık dolu olumlu bir şaşırma içindedir. Bu hayranlık dolu şaşırımlar içerisinde; Çin'deki şehirlerin çok düzenli bir yapıda olmaları, Han Balık'taki mükemmel sulama sistemi, bir nevi kalp ameliyatı şeklindeki tedavi gibi örnekleri çoğaltılabilecek birçok husus yer almaktadır. Harâbâtiler denen cezalandırılıp toplumdan tecrit edilmiş bir topluluğun içinde bulunduğu kötü koşullar, toplumun onlara bakışlarındaki olumsuz bakış açısı ise yazarın garipsediği ve hoş görmediği olumsuz acâibler arasında yer alır. Aynı şekilde; "mûcib-i ibret olmağ- için acib işkenceler ve garib ukûbetler iderler." (80a) şeklinde özetlenen cezalandırma şekilleri; Çin padişahının divana çıkışı sırasında ortaya çıkan ağlamaklı davul sesleri ile insanı çok rahatsız eden ney sesleri de yazarı rahatsız eden acâibdendir.

Hıtâyname yazarının kendi gözlemlerine dayanan acâibler yanında sözlü kültürü oluşturan bazı mitolojik unsurlarla efsaneleri de okuyucuya aktardığı görülmektedir. Çin hakânının Tibet halkına verdiği dağın efsanesi, kızını bir köpeğe vermesi ve Tibet halkının bu köpektan türemesi gibi efsaneler bu sözlü kültür unsurlarına örnek verilebilir.

Osmanlı Seyyah ve Coğrafyacılarının Kendi Gözlemlerine Dayanan Acâib

Yukarıda da ifade edildiği üzere, tercüme yoluyla XVI. yüzyıl Osmanlı dünyasına aktarılan acâib yanında Osmanlı seyyah ve coğrafyacılarının bizzat kendi gözlem ve derlemelerine dayanan acâibin de bu yüzyılda derlendiği görülmektedir. Pîrî Re'îs'in (ö. 1554) 1521 yılında kaleme aldığı *Kitâbü'l-Bahrîyye*'si bu tür acâibi barındıran seyahatname türü metinlerdendir. Kânûnî'ye sunulan ve birçok haritayı hâvî bulunan bu eser, coğrafya konusunda yazılmış ilmi bir çalışma olarak da değerlendirilmeye uygundur. Eserde, bir denizci olarak Pîrî Reis'in, bilgi ve tecrübeleri yanında yazılı ve sözlü kaynaklara müracaat ederek verdiği bilgiler yer almaktadır. Eserin manzum olan ilk bölümünde, Bahr-ı Rûm dışındaki denizler ve bu denizlerde bulunan adalar hakkında genel bilgiler verilirken buralardaki acâibler de söz konusu edilmiştir. Nitekim yazar da "Bu fasl bahr-ı Mağribün metâ'in ve acâyibin beyân ider" (Pîrî Reis, 2002: 75) başlığında kaydettiği gibi bu acâibe özel bir önem vermektedir. Bu acâib; adalarda yaşayan insanlar, onların yaşam biçimleri, dinî inançları ve kültürleri ile bu deniz ve adalardaki farklı bitki ve hayvanlar etrafında şekillenir. Çin yerlilerinin, balçıktan yaptıkları putlarını daima yanlarında taşıyıp onu andıklarında çıkarıp öptükleri ve canlarını ona ısmarladıklarını, birbirleriyle selamlaşırken hiçbir söz söylemeden ellerini birbirine sıkı sıkı bağlayarak ve dizlerini birbiriyle aynı seviyede tutarak bir sağa bir de sola "efendim" demeleri gibi yazara farklı, bu yüzden de acâib görünen kültürel özellikleri

anlatılır. Yazar bu ilk bölümde Portekizli gemicilerin sözlü olarak kendisine aktardığı acâiblere de eserinde yer verir. Portekizler Çin adalarını keşfettiklerinde; bu adalardaki yerlileri anadan doğma çıplak bulurlar. Kadın erkek çok iyi ok atan bu yerliler arasında hiç alışılmadık görünüşlerde insanların olduğunu yazara aktaran Portekizli denizciler, bunlara arasında, ceylan gibi boynuzlu, alınlarının ortasında tek göz gözü olan, boynu olmadan başı göğsünün üzerinde duran, köpek yüzlü olup kuyruğu olan; ancak kimseyi ısırmayan insanların varlığından haber verirler. Bunların dışında, kulakları filler kadar büyük olan bazı insanlar da vardır; bunlar kulaklarını enselerinde bitiştirip bağlarlar; eğer çözerlerse bu kulaklar ta dizlerine kadar gelir. Tüm bunları, bu adalarda bulunduklarını söyleyen Portekizli denizcilerden işittiğini özellikle vurgulayan Pîrî Re'îs, duyduğu bu bilgiler karşısında ortaya çıkan şaşkınlığını "aceb, acâib" gibi kelimeler yanında Türkçe asıllı bir kelime olan "tan-" fiili ile de dile getirir. Bu ilk bölümde Pîrî Re'îs'in dikkatini çeken olaylar arasında; Pars Denizi'ndeki dalgıçların inci çıkarmaları, Hürmüz adasındaki tuz dağı, Habeş'te bulunan vahşi filler ile filleri öldüren gergedanlar ve kaynağı hakkında -yazara göre- bilimsel olmayan bilgilerin bulunduğu amber, Komor adalarındaki sandal ağacı, Mağata adasında bolca bulunan Hindistan cevizi, hem yenilen hem de suyu içilen ve turunca benzer bir meyve ile yaban kedileri, Mağrib Denizi civarında bulunan türlü türlü papağanlar, demiri kesecek kadar keskin olup insanların yemek pişirmede ve odun kırmada kullandıkları bir taş türü ve iki gözünün arası bir karış olan insanlar gibi

çoğu yazılı ve sözlü kaynakların gözlemlerine dayanan bilgiler vardır.

Kitâbü'l-Bahriyye'nin Pîrî Re'îs'in bizzat kendi gözlemlerine dayanan asıl bölümü ise Ege ve Akdeniz'in bütün kıyıları, adaları, limanları, koyları ve kayalarının bütün doğa hareketlerinin ayrıntıları ile ele alınıp her kara parçasının tarihi, kültürel ve sosyo/ekonomik özelliklerinin anlatılıp haritalarla görselleştirildiği ikinci bölümdür. Mensur olarak kaleme alınan bu bölümde; ada isimlerine dair tarihî kaynaklara veya yöre halklarına dayandırılarak verilen rivayetler arasında acâib yer alır. Eğriboz Adası'nın oluşumu hakkında verilen rivayet bu bağlamda ele alınabilir. "*Muhaddisân-ı havâdis-i rûzigâr*"dan hikâye edildiğine göre önceleri Rumeli kenarına bitişik olan bu adanın bilgileri bu ada ile deniz arasını kazıp sunî bir boğaz yapmak suretiyle bu adayı oluşturmuşlar (Pîrî Reis, 2002: 108). Aynı şekilde Batnos Babas adıyla meşhur olan adanın ismi hakkında da bilgi verilirken "*anun hakkında şöyle hikâyet olunur*" ifadesiyle muhtemelen ada halkı arasında bilinen bir menkıbeye yer verir (Pîrî Reis, 2002: 159). Ada isimlerine dair bu sözlü rivayetler dışında, bir şekilde Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetinde bulunan Ege ve Akdeniz kıyıları ile adaları hakkında verilen bilgiler arasında yazarı şaşırtan bilgiler fazla değildir. Bu adalarda yetişen bitki ve hayvanlardan da bahsedilmekle birlikte bunların çok azı acâib olarak değerlendirilmiştir. Ancak Osmanlı'nın hâkimiyeti dışında bulunan kıyı ve adaların tanıtılmasında acâiblerin arttığı görülür. Venedik şehrinin kıyılarıdaki sığ sularına çakılan kazıklar üstüne evler inşa edilmesiyle kurulması, Venediklilerin

beylerini zar atarak seçmeleri, Sicilya adalarının şekerhâneleri, Napoli'deki kimi aslan ağzından kimi insan ağzı veya memesinden akan mermerden çeşmeler gibi gözlemleri yazarın ilgisini çeken ve onu şaşırtan durumlardır.⁷

Yine bir denizci olan Seydî Âlî Re'îs'in (ö. 1562) kaleme alıp Kânûnî'ye takdim ettiği *Mir'âtü'l-Memâlik* adlı eseri de tam bir seyahatname metni olarak bu başlık altında değerlendirilebilir. Eserinde anlattığına göre yazar; Portekizlilerle savaşırken donanmasının Kirman sahillerine sürüklenmesi sonucunda Hindistan'a gitmiş, burada üst düzey devlet adamlarıyla tanışıp bir müddet burada kaldıktan sonra kara yoluyla üç buçuk yıl süren sıkıntılı ve maceralı bir yolculuktan sonra İstanbul'a dönmüştür. Eserde bu yolculuk sırasında yazarın dikkatini çeken ve kayda değer gördüğü olaylar anlatılmaktadır (Coşkun, 2006: 328-29). Eserde, yazarın dikkatini çekip şaşırtmasına vesile olan acâib ü garâibler de anlatılmaktadır. Bunlar arasında, yazarın yaşadığı yerde görmeye alışkın olmadığı bitkiler ve hayvanlar başta gelmektedir. Bu bağlamda Cücerât'tan Ahmedâbâd'a giden yol üzerindeki başı göğe eren ağaçlar (garîb dırahtlar) (Seydi Âlî Reis, 1999: 95) ile bu ağaçlardaki yarasalar (acîb şeb-pereler) (95); Cücerât memleketindeki rengareng papğanlar ile insanların etrafını saran maymunlar, yolculuk sırasında karşılaşılan dev timsahlar, vahşi ceylanları avlamak üzere eğitilmiş ceylanlar, alınlarında boynuzları bulunan gergedanlar yazarın dikkatini celbeden bitki ve hayvanlar arasında yer alır. Bunun yanında, Bahreyn'deki dalgıçların tuzlu suyun altından tatlı su çıkarmaları; Cücerât memleketinde, târî denen bir ağaçtan şarap imal edilmesi ve hal-

kın bu ağaçların altını meyhanelere çevirmeleri, Hintlilerin ölülerini deniz kenarına getirip ateşe attıkları ölüm merasimleri de anlatılan acâib olaylar arasında yer alır.⁸

Osmanlı dönemindeki örnekleri çok fazla olmamakla birlikte, bir kişinin esaret hayatını anlattığı bazı eserler de seyahatname-hatıra ve seyahatname-otobiyografi ilişkisinden hareketle yine dolaylı olarak seyahatname metinleri olarak değerlendirilebilir. Osmanlıların farklı bir medeniyetle temasını sefaretnamelerden önce kayda getiren bu önemli metinlerde; farklı bir coğrafyada tutsak bulunan yazarların başından geçen olayları anlattıkları gibi bulundukları yerle ilgili bilgi verdikleri görülebilmektedir. İslam coğrafyası dışındaki acâibin dolayısıyla da derin kültürel farklılıklarının dile getirilmesine uygun olan bu metinlerde; yazarların eserlerini yazma amaçlarından dolayı bu beklentileri çok da yerine getirdikleri söylenemez.

Cem Sultan'ın (ö. 1495), Rodos, Fransa ve İtalya'da geçen 13 yıllık gurbet hayatını konu alan *Vâkıât-ı Sultan Cem* adlı eser bu türden metinlerdendir. Eser, şehzadenin ölümünden 20 yıl sonra Haydar Çelebi tarafından günlük tarzında kaleme alınmıştır. Eseri, Batı kültüründen izler bulma noktasında inceleyen Osman Horata, "Vâkıât'ta Batı'yla ilgili bilgiler daha çok yazarın seyahatleri sırasında rastladığı **garip** olaylar etrafında odaklaşmaktadır." (Horata, 2001: 75) demektedir. Hakikaten eser bu gözle incelendiğinde, *Vâkıât* yazarının hem büyüdüğü coğrafyada hem de mensup olduğu medeniyet dünyasında bulunmayan birtakım olay ve durumlar karşısında bazen garipseme bazen şaşırma duyguları içine girdi-

ği görülmektedir. Bu bağlamda, Cem Sultân ve maiyetindekilerin; deniz yolculukları sırasında Sicilya adası civarında geçerken gördükleri yanardağın yüksekliği ve bu dağdan yükselen alevler ve dumanlar karşısında çok şaşırdıkları ifade edilirken bu hayret verici yanardağların en azından yazarı kudretullâhı düşünmeye sevkettiği "kudretullâhı mülâhaza idüp" de dile getirilmektedir. Yine deniz yolculukları sırasında gördükleri balina da topluluğun hayli dikkatini çekip onları hayret içerisinde bırakmıştır. Yazar tasvir ettiği bu balığın büyüklüğü karşısında hayret içerisinde kaldıklarını, bu şaşkınlarını gören gemi mürettebatının kendilerine bu balık ve avlanması hakkında bilgi verdiklerini anlatır. Sunî göl ve çayırar, sepetler içinde göllere nakledilen balıklar, Lion şehrinin günlerce süren pazarı, at ile inmenin mümkün olmadığı dağlarda kızakların kullanılması da yazarın dikkatini çeken hususlardır.

Horata'nın da ifade ettiği üzere, Batı'daki eğlence adetleri, kadın erkek ilişkilerinin serbestliği ve farklılığı da yazarın şaşırarak anlattığı olaylardandır (Horata, 2001:76). Vatikan'daki papalık seçimi ve seçilen papanın cinsiyetinin belirlenmesi de acâibdendir.

Esâretnâme türünün çok yakın zamanda tespit edilen XVI. yüzyıla ait bir örneğinde ise farklı bir kültürel coğrafya ile karşılaşmanın doğurduğu şaşkınlık daha fazla hissedilmektedir. Hindî mahlaslı Mahmûd Efendi (ö. 1579'dan sonra) tarafından yazılan ve *Hediyye* diye isimlendirilen bu sergüzeştname-esâretnâme türündeki eserde; İnebahtı Deniz Savaşı'na iştirak edip 60 yaşında iken Haçlı Kuvvetleri'ne esir düşen Hindî'nin yaklaşık 4 yıl süren

esaret hayatı söz konusu edilmektedir (Karataş, 2013). Esir düştükten sonra önce Messina'da üç ay tutulup Napoli güzergâhından Roma zindanlarına götürülen Hindî, bu dört yıllık esareti boyunca *Sergüzeşt-i Esir-i Malta* yazarı Macuncuzâde Mustafâ Efendi gibi içine kapanmayıp etrafına da bakabilmiş ve eserinde genellikle olumsuz anlamda bir şaşırma duygusuyla Batı kültürüne dair gözlemlerine de yer vermiştir. Messina'dan Roma'ya götürülüşü sırasında gördüğü yanardağlar karşısında duyduğu şaşkınlık duygusu eser boyunca kendisini olumsuz anlamda hayrete düşüren acâibten farklıdır. Bu doğa olayı karşısında şaşkınlığını gizleyemez ve "Hikmet ıssı elindedür imkân" (Karataş, 2013: 352) diyerek Allah'ın kudretine sığınır. Napoli Limanı'na ayak bastıktan itibaren ait olduğu kültürel coğrafyadan çok farklı bir dünya ile karşılaşan Hindî, bundan sonraki gözlemlerini, genellikle olumsuz bir bakış açısıyla verir. Napoli Limanına yanaştıklarında fahişelerin gemiye doluşması ve gemicilerin herkesin önünde bu fahişelerle cinsel ilişkiye girmeleri Hindî'yi fevkalade şaşırtmış ve iğrendirmiştir. Eserinin başka bir bölümünde de Hristiyan halkın edepsizliğine, ayakta işemeleri ve birbirlerinin yanında cinsel ilişkiye girmelerini örnek gösterir. Roma'ya geldiklerinde Papa'ya pişkeş çekilmek üzere saraya götürülen kabile içinde bulunan Hindî, sarayın duvar ve tavanlarının canlıymış hissi uyandıran resimlerle donatılmasını garipser. Eserinin "Vasf-ı Kefere-i Bednâm" başlıklı bölümünde Hristiyanların Hz. İsa'nın ölüm yıldönümü kutlamalarına dair gözlemlerini aktarır. Ellerine muhdes kitaplarını alıp "Tanrımız çıplak bir şekilde çarmıha gerilip öldürülen İsa'dır" diyerek senede

bir gün matem tutan Hristiyanlar bu matem merasiminde, temsili bir sureti çarmıha gerip İsa'dır diye bunu dolaştırırlar. On binden fazla mum yakan bu Hristiyanlar vücutlarını kanatıncaya kadar dövünürler. "Vasf-ı Fevt-i Papa" başlıklı bölümde, Papa'nın ölümünü ve akabinde yapılan merasimi tasvir eden Hindî; Papa'nın cesedinin üç gece sergilenmesini, halkın ayrı gruplar halinde onu ziyaret edip sıtmaya deva olur düşüncesiyle Papa'nın sakalından bir kıl almalarını, cesedi koydukları tabuta şarap ve bir parça ekmek koymalarını küçük gören ve garipseyen bir duygu ile anlatır. Yine "Vasf-ı Papa-yı Cedid" başlıklı bölümde "Aceb ancak bu âdet-i tersâ" (Karataş, 2013: 321) ifadesiyle garipsediği ve olumsuz anlamda şaşırdığı yeni papanın seçilme sürecine dair gözlemlerini aktarır. Halkın yeni papayı yaktıkları mum ve fiçılar ile ateşledikleri tüfeklerle selamladıklarını söyleyen şair/yazar, Hristiyanların bu bol ateşli kutlamalarını girecekleri cehennem ateşi için yaptıkları bir idmana benzeterek alaylı tutum takınır.

Hindî bu canlı gözlemlerinin yanında; Santo Petro adlı yarım kalmış bir kilise ve Santo Petro denen günde her yıl İspanya'nın Papa'ya pişkeş olarak gönderdiği atlarla ilgili olarak halktan dinlediği birkaç efsaneye de yer vermiştir. Hindî bunları Hristiyan halktan sözlü olarak aldığını özellikle ifade etmektedir.⁹

Sonuç

XVI. yüzyıl seyahatname türü metinlerindeki acâibin ele alındığı bu makalede; öncelikle acâibi barındıran Türkçe seyahatnamelerin iki şekilde üretildiği görülmektedir. Birincisi Ortaçağ dönemi Arap coğrafyacı ve seyyahların gözlem ve derlemelerini içeren metinlerin tercümesi şeklinde

gerçekleşirken ikincisi ise Osmanlı seyyah ve coğrafyacılarının bizzat kendi gözlem ve derlemelerinin kaleme alınmasıyla ortaya çıkmıştır. XVI. yüzyıl seyahat metnlerinin coğrafya başta olmak üzere sergüzeştname, esâretname ve sefaretnâme gibi türlerle kesiştikleri ve bu kesişmeye göre ortaya çıkan acâibin farklılaşıp çeşitlendiği görülmektedir. Bu durum, Shrinx von Hees'in "farklı yazın türlerine göre farklı acâib vardır" şeklinde özetlenebilecek tezine uygundur. Bu bağlamda coğrafya türü ile kesişen XVI. yüzyıl Türkçe seyahatnamelerinde, neyin acâib olduğuna karar veren (Touati, 2004: 214) yazarın İslam coğrafyasında veya *Hadîs-i Nev* örneğinde olduğu gibi, Amerika kıtası gibi farklı ve uzak coğrafyalardaki insan toplulukları, hayvanlar, bitkiler, doğa olayları gibi unsurlar acâibi oluşturur. Öte taraftan Hitâynâme tercümesi örneğinde olduğu gibi sefaretnâme türü ile kesişen seyahat metnilerindeki acâib ise, yazarın ait olduğu kültürel coğrafyadan farklı bir ülke ile karşılaşması neticesinde o ülkenin yönetim biçimi, dinî inançlar ve gelenek göreneklerine karşılık bazen garipseme, bazen hayranlık bazen de hoş görmeme gibi duygularla iç içe olan bir şaşırma şeklinde ortaya çıkar. Eldeki örneklerine bağlı kalındığında, esaretnâme türündeki seyahatnamelerde de Hristiyanlığın temelini oluşturduğu Batı medeniyetinin yazarın genellikle olumsuz anlamda dikkatini celb edip şaşırmasına vesile olan farklı kültürel unsurları acâibe kapı açar. Bu noktada klâsik Türk edebiyatının mesnevî, mensur hikâye, menâkıbnâme gibi farklı yazın türleri acâib bağlamında incelendiğinde acâibin daha da farklılaşıp çeşitleneceği beklenebilir; ancak bunu net

olarak görmek için konuyla ilgili incelemelerin yapılması gerekmektedir.

Bu çalışmada incelenen tüm seyahatname metnlerinde, sözlü kültür alanına giren unsurların da acâib olarak yerini aldığı görülmektedir. Bu da Yeliz Özay ve R. Aslıhan Aksoy Sheridan'ın Evliyâ Çelebi'nin Seyahatname'sindeki sözlü kültüre dair yorumlarını desteklemektedir (Özay 2011, Aksoy Sheridan 2011). Aynı şekilde incelenen seyahatname türü metnilerde yanardağlar gibi birtakım doğa olaylarına karşın yazarlarda hâsıl olan şaşırma duygusunun onları Allah'ın yaratmadaki mükemmel kudretini düşünmeye sevk ettiği görülmektedir.

NOTLAR

- 1 Makalenin sınırlarını aşmamak için bahsi geçen "ajâib literature" türünün varlığını iddia edip bu türün özellikleri hakkında bilgi veren ve aralarında Carra de Vaux, C.E. Dubler, T. Fahd, A. Miquel, G.Ducatez, C.E. Bosworth, Richter ve L. Bernburg gibi isimlerin yer aldığı Batılı araştırmacılar ve onların bu tür hakkındaki tezleri için bk. von Hees 2005: 114.
- 2 Kurgusal ve tahkiyevî metnilerdeki acâib için bk. Mottahedeh 1989: 29-39.
- 3 Bu Arapça ansiklopedik eserlerin çevirileri için bk. Kut 1985: 188-96.
- 4 Bu araştırmacılar ve değerlendirmeleri için bk. Vehb 2003: 14-15; Sabuncu 2011: 7-8.
- 5 Acâibü'l-mahlûkât türündeki bilimsel ansiklopedik eserlerdeki acâibin resimlendirilmesi hakkında bk. Berlekamp 2011.
- 6 Eserin incelenen nüshası Nurosmaniye Ktp. 3095 numarada olup alıntılar bu nüshadan yapılmıştır.
- 7 Seydi Ali Reis'in 1554 yılında kaleme aldığı *Kitâbü'l-Muhîr fî İlmi'l-Eflâk ve'l-Ahbâr* adlı eseri (Büke 2010) ile Trabzonlu Âşık Mehmed'in (ö. 1605'ten sonra) yirmi yılı aşkın seyahatlerin neticesinde birçok İslam coğrafyacısının eserlerine de müracaat ederek kaleme aldığı *Menâzirü'l-Avâlim* adlı (Ak 2007) coğrafya türü başkını olan ancak seyahatname türü içinde de değerlendirilebilecek eserlerde de, Piri Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye*'sine benzer şekilde yer yer yazılı kaynaklara yer yer de yazarların gözlemle-

- rine dayanan acâibe yer verildiği görülür. Murâdî mahlaslı Seyyid Murâd tarafından kaleme alınan ve meşhur kaptan-ı derya Barbaros Hayrettin Paşa'nın (ö. 1546) deniz seferlerini konu alan *Gazavât-ı Hayreddin Paşa* (Düzdağ 2004) adlı otobiyografik eserde ise beklediğimiz aksine acâib olarak değerlendirilen varlık, nesne, olay ve sözlü kültür unsurlarına yer verilmediği görülmektedir.
- 8 Ahmed b. İbrâhîm Tokadî'nin *Acâ'ibnâme-i Hindûstân* adlı günümüze ulaşamayan manzum eserinin de tam bir seyahatnâme olduğu; III. Murâd'a sunulmuş eserde ticaret maksadıyla Hindistan'a giden yazarın, yaptığı seyahati anlattığı ifade edilmektedir (Bursalı Mehmed Tâhir 2000: III/10-11).
- 9 Macuncuzâde Mustafâ Efendi'nin 1599'da kaleme aldığı *Sergüzeşt-i Esir-i Malta* isimli eser de, esâretnâme türü eserlerdendir. Ancak bulunduğu esaret hayatından dolayı talihsizliği, üzüntüsü ve kimsesizliğinden şikâyet eden yazar, içinde bulunduğu kültürel farklılıklara işaret etme gereği duymamış, içinde bulunduğu psikolojik durum da buna müsaade etmemiştir (Çiftçi 1996).

KAYNAKLAR

- Asiltürk, Baki. "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", *Turkish Studies*, C. IV, sy. 1, 2009: 912-995.
- Âşık Mehmed. *Menazırü'l-Avâlim*. hzl. Mahmut Ak. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2007.
- Berlekamp, Persis. *Wonder, Image & Cosmos in Medieval Islam*. New Haven and London: Yale University Press, 2011.
- Bursalı Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. hzl.: Mustafa Tatçı- Cemal Kurnaz. Ankara: Bizim Büro Yayınları, 2000.
- Büke, Himmet. "Seydi Ali Reis: Kitabü'l-Muhit." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, 2010.
- Coşkun, Menderes. "Seyahatname ve sefaretnameler". *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2006: 327-344.
- Ebû Hâmid Muhammed el-Gırnâtî. *Rihletü'l-Gırnâtî, Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb*. (harrereha ve kaddem leha Kâsim Vehb), Beyrut: Dârü's-Süveydi, Ebuzabi; el-Müessesetü'l-Arabiyye li'd-Dirasat, 2003.
- Fîrrûzâbâdî. *el-Okyanusu'l-Basit fi Tercümeti Kamusi'l-Muhit*. çev. Mütercim Âsım Efendi. İstanbul: Takvimhane-i Amire, 1888/1305.
- Horata, Osman. "Vâkıât-ı Sultan Cem'de Batı Kültürü Hakkında Bazı Egzotik Dikkatler". *Millî Folklor* 52 (Kış 2001): 72-78.
- Karataş, Ahmet. *İnebahtı gâzisi Hindi Mahmud ve Esâret Hâtıraları: Beyan Ola Cihanda Sergüzeştüm (inceleme-tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.

- Kut, Günay. "Türk Edebiyatı'nda Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, C. I, İstanbul: 1985, s. 188-96.
- Macuncuzade Mustafa Efendi, *Malta Esirleri*. hzl. Cemil Çiftçi. İstanbul: Kitabevi, 1996.
- Mottahede, R.P. "Ajaib in The Thousand and One Nights". *The Thousand and One Nights in Arabic Literature and Society*. ed. R.G. Hovannisian and G.Sabagh, Cambridge: Cambridge University Press, 1997: 29- 39.
- Muhammed b. Emir el-Hasan Su'ûdî. *Tarih-i Hind-i Garbî veya Hadis-i Nev*. (proje yöneticisi Ertuğrul Zekai Ökte). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1999.
- Mutçalı, Serdar. *Arapça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 1995.
- Özay, Yeliz. "Evliya Çelebi Seyahatname'sinde Garâ'ib Bir Anlatı: Hz. Ali Kayası Efsaneleri." *Millî Folklor* 92 (2011): 58-64.
- Özyıldırım, Ali Emre. "Garib Ma'nalar, Acib Hayâller: Latîf ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle Belagat Terimi Olarak "Garib" Sıfatı". *Âşık Çelebi ve Şairler Tezkeresi Üzerine Yazılar*, hzl. H. Aynur-A. Niyazioglu. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2011: 147-165.
- Pirî Reis. *Kitab-ı Bahriye*. (Proje koordinatörü Nurettin Güz; yayın danışmanı Halil İnalçık; ed. Bülent Arı). Ankara: Denizcilik Müsteşarlığı Araştırma, Planlama ve Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, 2002.
- Sabuncu, Fatih. *Gırnâtî Seyahatnamesi*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- Seydi Ali Reis. *Mir'atü'l-Memalik: İnceleme Metin İndex*. hzl. Mehmet Kiremit. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1999.
- Seyyid Murâd Reis. *Kaptan-ı Derya Barbaros Hayreddin Paşa'nın Hâtıraları*. hzl. M. Ertuğrul Düzdağ. İstanbul: Işık Yayınları, 2004.
- Sheridan, R. Aslıhan Aksoy. "Seyahatname'de Sözlü Kültür ve Anlatım Etkisi." *Millî Folklor* 92 (2011): 41-52.
- Taşagıl, Ahmet. "Hitâyname", C. XVII, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul: 1998, s. 404-405.
- Tercüme-i Hitâyname*. Nurosmaniye Ktp. 3095.
- Touati, Houari. *Ortaçağ'da İslam ve Seyahat: Bir Âlim Uğraşının Tarihi ve Antropolojisi*. Çev. Ali Berktaş. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- Von Hees, Syrinx. "The Astonishing: a critique and re-reading of Ağâ'ib literature", *Middle Eastern Literatures*. Vol. 8. No. 2, July 2005.
- Yazar, Sadık. *Gırnâtî Seyahatnamesi'nin XVI. Yüzyılda Yapılan Bir Tercümesi: Tercüme-i Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb*. İstanbul: Okur Akademi, 2012.